

ΒΑΣ. Α. ΚΥΡΚΟΣ, Ίωάννινα

Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΓΑΡΙΚΟΙ ΓΝΩΣΙΟΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ

1

Ἡ ἀντίθεση τῶν μεγαρικῶν φιλοσόφων πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὴ φιλοσοφία του μᾶς εἶναι γνωστὴ τόσο ἀπὸ τὶς δοξογραφικὲς πηγές ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ μοναδικὴ ἀναφορὰ τοῦ ἴδιου τοῦ Ἀριστοτέλη στοὺς φιλοσόφους τῆς μεγαρικῆς σχολῆς¹. Οἱ δοξογράφοι παραδίδουν διάφορες ἐκδοχὲς καὶ φάσεις τῆς πολεμικῆς τῶν Μεγαρικῶν ἤδη ἀπὸ τὴ δεύτερη γενιὰ τῶν φιλοσόφων αὐτῶν. Μερικὲς φορές ἡ πολεμικὴ αὐτὴ στὸ στόμα ὀρισμένων ἐκπροσώπων τῆς μεγαρικῆς σχολῆς παίρνει ὕφος ὀξύτατο καὶ χαρακτῆρα προσωπικῆς ἐπίθεσης². Ὁ Ἀριστοτέλης ὁμως ἀπὸ τὴν πλευρὰ του φαίνεται νὰ λογάριάζε πολὺ τὴν πολεμικὴ τῶν Μεγαρικῶν καὶ μάλιστα ἐκείνη πού ἀφοροῦσε βασικὲς ἐννοίες τοῦ φιλοσοφικοῦ του συστήματος. Αὐτὸ τουλάχιστον προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ στοὺς Μεγαρικοὺς φιλοσόφους, ὅπως θὰ δοῦμε πῶς κατωτέρω.

Οἱ ἀποσπασματικὲς πληροφορίες μας γιὰ τὴ φιλοσοφία τῶν Μεγαρικῶν δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν βέβαια οὔτε τὴν συνολικὴ ἱστορία τῆς σχολῆς αὐτῆς νὰ παρακολουθήσουμε, ἀλλὰ οὔτε καὶ τὴ συγκεκριμένη περίπτωση τῆς διαμάχης τῶν ἐκπροσώπων τῆς μὲ τὸν Ἀριστοτέλη νὰ διαφωτίσουμε ἱκανοποιητικά. Βέβαιον πάντως εἶναι πὼς ὁ Ἀριστοτέλης ἔγινε στόχος τῶν μεγαρικῶν φιλοσόφων ὅσο ζοῦσε καὶ μετὰ τὸ θάνατό του, καὶ ἀκόμα

1. Πρῶτος βέβαια ὁ Ed. Zeller ἐπισήμανε στὶς πηγές τὴν ἀντίθεση τῶν Μεγαρικῶν πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη (*Geschichte der Philosophie der Griechen*, Darmstadt 1964⁶, II 1, σελ. 246). Μετὰ ἀπὸ τὸν Zeller ὅλοι ὅσοι ἀσχολήθηκαν μὲ τὴ φιλοσοφία τῆς Μεγαρικῆς σχολῆς γενικά ἢ εἰδικά μὲ ἓναν ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς ἔθιξαν λίγο ὥς πολὺ τὸ θέμα. Πρβλ. τὶς νεώτερες ἐρευνες P.-M. Schuhl, *Le dominateur et les possibles*, Paris 1960, σελ. 8 ἐπ. καὶ τελευταῖα Kl. Döring, *Die Megariker. Kommentierte Sammlung der Testimonien*, Amsterdam 1972.

2. Ὁ Εὐβουλίδης, σύγχρονος τοῦ Ἀριστοτέλη, δὲν ἀντιμάχεται τὶς φιλοσοφικὲς θέσεις τοῦ Σταγίριτη ἀλλὰ τοῦ κάνει προσωπικὴ ἐπίθεση, ὅπως μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνουμε ἢ φρασεολογία τοῦ Διογένη Λαέρτιου (II 109): ὁ δ' Εὐβουλίδης καὶ πρὸς Ἀριστοτέλην διεφέρετο καὶ πολλὰ αὐτὸν διαβέβληκε. Τὸ ἴδιο «πνεῦμα» μαρτυροῦν καὶ οἱ ἄλλες μαρτυρίες πού ἀναφέρονται σ' αὐτὸ τὸ θέμα καὶ συγκεκριμένα ὁ Ἀριστοκλῆς (= Εὐσ., *Εὐ. πρ.* XV 2,5), ὁ Ἀθήναιος (VIII 354c) καὶ ὁ Θεμίστιος (*Λόγ.* XXIII 285c).

ὡς οἱ Μεγαρικοὶ περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἄλλους «σωκρατικούς» ἀντιμε-
 ὤπισαν διαλεκτικὰ τὶς ἀπόψεις τοῦ Σταγίριτη, ἐνῶ αὐτὸς ἐπέκρινε περισ-
 σότερες φορὲς καὶ αὐστηρότερα τὸν Ἀντισθένη καὶ τοὺς Κυνικοὺς παρὰ
 τοὺς Μεγαρικοὺς³. Τὸ ἐρώτημα εἶναι: σὲ ποιά σημεῖα ἐντοπίζουμε τὴν ἀντί-
 ἔση τῶν Μεγαρικῶν πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη, μέσα ἀπὸ τὴν ἀποσπασμα-
 τικότητα τῶν πληροφοριῶν καὶ τὰ κενὰ τῆς δοξογραφικῆς παράδοσης;
 Ἡ πιπλέον ἐνδιαφέρει νὰ προσδιορίσουμε καὶ τοὺς στόχους τῆς πολεμικῆς
 τῶν Μεγαρικῶν, καθὼς καὶ τὸ ἀντίθετο, δηλαδή τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἡ ἀπάν-
 τηση στὰ δύο αὐτὰ ἐρωτήματα θὰ διευκολύνει τὸ ἔδαφος νὰ δοῦμε σαφέστε-
 ρα τὸν πυρήνα τῶν γνωσιοθεωρητικῶν ἀντιθέσεων τοῦ Ἀριστοτέλη πρὸς
 τοὺς Μεγαρικοὺς.

2

Ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν μαρτυριῶν ποὺ ἀναφέρονται στοὺς μεγαρικοὺς
 φιλοσόφους, τὶς ὁποῖες συγκέντρωσε καὶ σχολίασε ὁ Klaus Döring,⁴ σὲ
 τρία σημεῖα μποροῦμε νὰ συνοψίσουμε τὶς γνωσιοθεωρητικὲς ἀντιθέσεις
 τοῦ Ἀριστοτέλη πρὸς τοὺς ἐκπροσώπους τῆς μεγαρικῆς σχολῆς:

α. Στὸ πρόβλημα γιὰ τὴ δυνατότητα τῆς γνώσης (ἀπόσπ. 27 D.)· ἐδῶ
 ἐντάσσεται καὶ τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴν ἐννοία τοῦ ὄντος ὡς ἀντικειμένου τῆς
 γνώσεως: ὅθεν ἡξίουν οὐτοί γε (δηλ. οἱ περὶ Στίλπωνα καὶ οἱ Μεγαρικοὶ)
 τὸ ὄν εἶναι καὶ τὸ ἕτερον μὴ εἶναι.⁵ Δὲν ἔχουμε βέβαια ρητὴ ἀναφορὰ
 οὔτε ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Ἀριστοτέλη οὔτε ἀπὸ τοὺς Μεγαρικοὺς γιὰ τὴν
 ἀντίθεση αὐτή· ἔμμεσα ὁδηγοῦμαστε στὸ συμπέρασμα αὐτὸ ἀπὸ τὴ σαφὴ
 γνώμη τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὸ ἕτερον. Πράγματι ἡ ἐννοία τοῦ ἕτερον
 σ' αὐτὸν ἔχει διαφορετικὴ σημασία ἀπὸ τὴ γνωστή μας στοὺς μεγαρικοὺς
 φιλοσόφους. Αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι, ὅπως εἶναι γνωστό, εἶναι ἐμφανῶς ἐπη-
 ρεασμένοι στὶς γνωσιοθεωρητικὲς τους θέσεις ἀπὸ τοὺς Ἐλεάτες καὶ συγ-
 κκριμένα ἀπὸ τὸ μονισμό τῶν Ἐλεατῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀντίθετα βλέπει
 στὸ ἕτερον μιὰ ἄλλη μορφή τοῦ Εἶναι⁶. Μὲ τὴν προβληματικὴ τοῦ ἕτερον
 συνδέεται τὸ ὄντολογικὸ κεντρικὸ πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας ποὺ ἀναφέρε-
 ται στὴν ἐννοία τοῦ κατηγορουμένου, δηλαδή στὸ ὄντολογικὸ νόημα τοῦ
 Εἶναι (ἐστὶ). Μὲ τὸ ἐστὶ κατηγοροῦμε στὸ ὑποκείμενο κάτι ἔξω ἀπὸ τὴν
 οὐσία καὶ τὸ Εἶναι τοῦ ἡ ἀναφερόμαστε σ' αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ Εἶναι του; Τὸ
 πρόβλημα βέβαια εἶναι παλαιό, ἀλλὰ δὲν ἔπαψε ποτὲ νὰ ἀπασχολεῖ τὴ φι-
 λοσοφικὴ συνείδηση.

3. Πρβλ. *Μεταφ.* Δ 28, 1024b32: Ἀντισθένης ὥτετο εὐήθως κτλ.

4. Döring, ὁ.π., 3-70 καὶ 73-170.

5. Τὴν πληροφορία παραδίδει ὁ Ἀριστοκλῆς καὶ τὴ διασώζει ὁ Εὐσέβιος: *Εὐ. πρ.*
 XIV 17,1 (= Döring 27). Πρβλ. Döring 83, τὰ σχόλια στὸ ἀπόσπ. 27.

6. Βλ. *Μεταφ.* Γ4, 1006b18 ἐπ.

Μιά φράση στα *Μετὰ τὰ Φυσικά* μᾶς ἐπιτρέπει, νομίζουμε, νὰ εικάσουμε μὲ βεβαιότητα, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρεται σὲ συγκεκριμένες ἀπόψεις καὶ πιστεύουμε ὅτι ἐννοεῖ τοὺς Μεγαρικούς: ὅλως δ' ἀναιροῦσιν οἱ τοῦτο λέγοντες οὐσίαν καὶ τὸ τί ἦν εἶναι (Γ4, 1007a20)⁷. Μὲ περισσότερη πιθανότητα θὰ λέγαμε πὼς ἔχει στόχο τοὺς περὶ Στίλπωνα, γιατί αὐτοὶ ἀκριβῶς, δηλαδή ὁ Στίλπων καὶ οἱ μαθητές του ἀρνοῦνταν νὰ κατηγορήσουν ὅ,τιδήποτε στὸ ὑποκείμενο. Ποιοί, λοιπόν, μπορεῖ νὰ εἶναι αὐτοὶ οἱ τοῦτο λέγοντες; Καταρχὴν δὲν ἔχουμε ἀμφιβολία γιὰ τὸ τί ἐννοεῖ ὁ Ἀριστοτέλης μὲ τὴ λέξη τοῦτο· αὐτὸ πὺ ἔχει ἀναπτύξει ἀμέσως πρὶ πάντων, δηλαδή ὅσα κατηγοροῦμενα καὶ ἂν ἀποδώσουμε στὸ ὑποκείμενο ἄνθρωπος (λευκός, μέγας κτλ.), οὐσιαστικὰ πρόκειται γιὰ ἐν ὄν (ἐν πάντα ἔσται, 1007a6), «γιατί τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα ὅταν λέμε ἄνθρωπος λευκός καὶ ἄλλους μύριους χαρακτηρισμούς· ἀλλὰ ὅμως ὅταν μᾶς ἐρωτοῦν, ἂν εἶναι ἀλήθεια νὰ ποῦμε πὼς αὐτὸ εἶναι ἢ δὲν εἶναι ἄνθρωπος ἢ ὅτι δὲν εἶναι, πρέπει νὰ ἀποκριθοῦμε μ' αὐτὸ πὺ σημαίνει τὸ ἓνα, καὶ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ προσθέσουμε ὅτι εἶναι καὶ λευκός καὶ ψηλός, διότι βέβαια εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀπαριθμήσουμε ἢ νὰ ἐξετάσουμε ὅλα τὰ ἐπισυμβαίνοντα σ' ἓνα ὑποκείμενο, τὰ ὅποια εἶναι ἀπείρα»⁸.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπικρίνει τοὺς Μεγαρικούς, ἐπειδὴ ἐπέμειναν νὰ ἀναφέρουν ὅλα τὰ κατηγοροῦμενα - χαρακτηρισμούς σ' ἓνα ὑποκείμενο ἢ καὶ νένα, ἐνῶ δὲν ἤθελαν νὰ ἀναγνωρίσουν αὐτὴ ἀκριβῶς, πὺ συνιστᾷ τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου ἢ τοῦ ὁποιοῦδήποτε ἐμβίου ὄντος: πάντα γὰρ ἀνάγκη συμβεβηκέναι φάσκειν αὐτοῖς, καὶ τὸ ὅτι ἀνθρώπων εἶναι ἢ ζῶν εἶναι μὴ εἶναι⁹. Ἄν δηλαδή ἔλεγαν Σωκράτης μουσαϊκός ἢ ἄνθρωπος λευκός (sc. ἐστί), πίστευαν ὅτι διασποῦν τὴν ἐνότητα τοῦ ὄντος, στήν περίπτωσή μας τίς ἐννοίες Σωκράτης καὶ ἄνθρωπος, ἔτσι ὥστε τὸ ἐν νὰ γίνεται πολλά. Εἶναι προφανὴς ἐδῶ ἡ δογματικὴ θὰ λέγαμε προσκόλληση τῶν Μεγαρικῶν στὸ μονισμό τῶν Ἑλεατῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀντίθετα σ' αὐτὲς τίς ἀντιλήψεις τῶν ἐκπροσώπων τῆς μεγαρικῆς σχολῆς ἀντιτάσσει τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοὺς προσδιορισμούς πὺ κατηγοροῦμε σ' ἓνα ὑποκείμενο, τὰ συμβεβηκότα ὅπως τοὺς ὀνομάζει, τὸ ἴδιο τὸ ὑποκείμενο μένει ἓνα καὶ ἀδιαίρετο· οἱ χαρακτηρισμοὶ - κατηγοροῦμενα ἐπισυμβαίνουν καὶ προσδιορίζουν ἢ διαφωτίζουν περισσότερο τὴν οὐσία τοῦ ὑποκειμένου, σὲ καμιά περίπτωση ὅμως δὲν τὸ διασποῦν (ἐν πάντα ἔσται, 1007a6).

7. Ποιοὶ μπορεῖ νὰ εἶναι αὐτοὶ οἱ τοῦτο λέγοντες; Ὅσο μᾶς βοηθεῖ ἡ παράδοση νὰ ἐξιχνιάσουμε τὰ πράγματα μόνο οἱ Μεγαρικοὶ φιλόσοφοι αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ὑποστηρίζουν αὐτὲς τίς θέσεις.

8. *Μεταφ.* Γ4, 1007a 10-15.

9. *Μεταφ.* Γ4, 1007a 21-22. Πρβλ. a15: ἢ οὖν ἅπαντα διεξελθέτω ἢ μηδέν.

Ἡ ἐπιμονὴ αὐτῇ τῶν Μεγαρικῶν νὰ κατηγοροῦν ὅλα τὰ κατηγορούμενα στὸ ὑποκείμενο ἔχει συγκεκριμένους λόγους: πίστευαν ὅτι μ' αὐτὸ θ' ἀποφύγουν τὸν κίνδυνο καταρκεματισμοῦ τοῦ ὄντος (= τοῦ ἐνός), ἵνα μὴ τὸ ἐν πολλὰ ποιῶσιν, ὅπως παρατήρησαν οἱ Σχολιαστὲς¹⁰. Αὐτὸ ὅμως τοὺς ὁδήγησε τελικὰ στὴν ἄρνηση τῆς οὐσίας καὶ τοῦ εἶναι (= τὸ τί ἦν εἶναι) κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη. Γιὰ νὰ ἀντικρούσει τὴν ὄντολογικὴ αὐτὴ πλάνη τῶν Μεγαρικῶν ὁ Ἀριστοτέλης ἀφιερώνει ὁλόκληρο τὸ 4ο κεφάλαιο τοῦ Γ' βιβλίου στὰ *Μετὰ τὰ Φυσικὰ* (Γ4, 1005b35-1009a5, κυρίως ὡς 1008a4). Δὲν ἀναφέρει βέβαια ποιοὶ εἶναι αὐτοὶ ποὺ πέφτουν σ' αὐτὲς τὶς ἀντιφάσεις καὶ ἀναιροῦν τελικὰ τὴν οὐσία τῶν ὄντων. Στὴν ἀρχὴ τοῦ κεφαλαίου ἡ φρασσεολογία καὶ ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Ἀριστοτέλη φαίνεται ὅτι ἔχει στόχο τῆς τοὺς Κυνικοὺς φιλοσόφους καὶ κυρίως βέβαια τὸν Ἀντισθένη¹¹. Ἡ συνέχεια ὅμως μᾶς πείθει ὅτι πρόκειται πιθανότατα γιὰ τοὺς Μεγαρικοὺς, γιατί αὐτοί, ὅπως ξέρουμε, πρέσβευαν ἕτερον ἐτέρου μὴ κατηγορεῖσθαι μὲ τὸ στόμα τοῦ Στίλπωνα. Ἐμμεσα ἀλλὰ θετικὰ ἐνισχύεται ἡ ἄποψη αὐτῇ, ὅτι δηλαδὴ πρόκειται γιὰ τοὺς Μεγαρικοὺς, ἀπὸ τὸν Πλούταρχο¹². Πράγματι καὶ ὁ Σιμπλίκιος ἀποδίδει στοὺς Μεγαρικοὺς τὶς θέσεις αὐτές, δηλαδὴ μᾶς ἀποκαλύπτει ἀκριβῶς αὐτὸ ποὺ ὁ Ἀριστοτέλης ὑπονοεῖ. Ὡστε, συνοψίζοντας, δύο λόγοι μᾶς πείθουν ὅτι πρόκειται γιὰ τοὺς μεγαρικοὺς φιλοσόφους: πρῶτον γιατί μόνο οἱ φιλόσοφοι αὐτοὶ ἐπηρεασμένοι, ὅπως εἶδαμε, ἀπὸ τοὺς Ἑλεάτες, ἄρνοῦνταν νὰ κατηγορῶσιν κάτι σ' ἓνα ὑποκείμενο, γιὰ νὰ προφυλάξουν τὴν ἐνότητα τοῦ ὄντος, καὶ τὸ δεῦτερο στοιχεῖο ποὺ ἐνισχύει τὴν ἄποψή μας εἶναι ἡ μαρτυρία τῶν Σχολιαστῶν.

Μερικὰ ἀκόμη λεκτικὰ ἢ φραστικὰ στοιχεῖα ἀποτελοῦν σαφεῖς ἐνδείξεις, καὶ ὡς ἓνα βαθμὸ μποροῦν νὰ συστήσουν ἐπιχείρημα πειστικό¹³. Τὸ

10. Σιμπλίκιος, *Εἰς Ἀριστ. Φυσ. ἀκρ.* I 2,91. Τὸ ἴδιο γνωσιοθεωρητικὸ πρόβλημα ἀπασχόλησε καὶ τοὺς ἐρετρικοὺς φιλοσόφους, δηλαδὴ τὸν Μενέδημο τὸν Ἐρετριέα, ὅπως παραδίδει ὁ Σιμπλίκιος (δ.π.): Βλ. Βασ. Α. Κύρκος, *Ὁ Μενέδημος καὶ ἡ ἐρετρικὴ σχολή*, Ἀθήνα, Ἐκδόση Ἑταιρ. Εὐβ. Σπουδῶν, τόμ. 25, 1980, σελ. 169 ἐπ.

11. *Μεταφ.* Γ4, 1006a6: *ἔστι γὰρ ἀπαιδευσία τὸ μὴ γινώσκειν τίνων δεῖ ζητεῖν ἀποδείξιν καὶ τίνων οὐ δεῖ*. Ὁ Ἀριστοτέλης τέλος θεωρεῖ ἀπαιδευσία τὸ νὰ μὴν ξέρει κανεῖς, γιὰ ποιά πράγματα πρέπει νὰ ζητάει ἀποδείξεις λογικὲς καὶ γιὰ ποιά ὄχι, γιατί βέβαια δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ζητᾶμε ἀπόδειξη τῆς ἀπόδειξης. Σ' ἓνα ἄλλο σημεῖο τοῦ ἴδιου ἔργου του (H3, 1043b 24) χαρακτηρίζει τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Ἀντισθένη, δηλαδὴ τοὺς Κυνικοὺς, *ἀπαιδευτους*: οἱ Ἀντισθένειοι καὶ οἱ οὕτως ἀπαιδευτοί.

12. *Πρὸς Κολώτ.* 22. Καὶ ἡ θέση αὐτὴ πέρασε στοὺς Ἐρετρικοὺς: Σιμπλ., *Φυσ.* 2,91: οἱ δὲ ἐκ τῆς Ἐρετρίας... *μηδὲν κατὰ μηδενὸς κατηγορεῖσθαι*. Πρβλ. καὶ I 2,93. Κύρκος, δ.π. 154.

13. Ὁ ἐκφραστικὸς τρόπος τοῦ Ἀριστοτέλη, ὅταν ἀντιμετωπίζει ρητὰ τοὺς Μεγαρικοὺς στὸ 3ο κεφ. τοῦ Η' βιβλίου (1046b 29ἐπ.) καὶ στὸ 4ο κεφ. τοῦ Γ' βιβλίου ποὺ μᾶς

ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει στόχο του συγκεκριμένες θέσεις ὀρισμένων φιλοσόφων, γι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία. Ἡ ἐξέταση τῶν στοιχείων αὐτῶν ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν πληροφορία τῶν Σχολιαστῶν μᾶς πείθουν, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης στὴ θέση αὐτὴ (Γ4) ἀντικρούει τὶς γνωστὲς ἤδη ἀπόψεις τῶν μεγαρικῶν φιλοσόφων.

Ἀπομένει ἀκόμα τὸ ἐρώτημα, πότε καὶ ἀπὸ ποιоὺς συγκεκριμένους φιλοσόφους τῆς μεγαρικῆς σχολῆς εἶχαν ἐκφραστεῖ οἱ ἀπόψεις αὐτὲς ποὺ ἀντικρούει ὁ Ἀριστοτέλης. Πρὶν ὅμως ἀπαντήσουμε στὸ ἐρώτημα αὐτό, πρέπει νὰ δοῦμε μήπως ἡ ἀντίληψη τῶν Μεγαρικῶν γιὰ τὸ ἀγαθὸν σχετίζεται μὲ τὶς γνωστὲς ἤδη ἀπόψεις τους γιὰ τὸ ὄν. Στὸ βαθμὸ ποὺ μᾶς βοηθεῖ ἡ παράδοση νὰ παρακολουθήσουμε τὴν ἱστορία τῆς μεγαρικῆς σχολῆς, ἡ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἐνότητα τοῦ ἀγαθοῦ προσγράφεται στὸν Εὐκλείδη, ἰδρυτὴ τῆς σχολῆς¹⁴ —ἐπίδραση βέβαια τοῦ ἐνισμοῦ τῶν Ἑλεατῶν. Στὶς μαρτυρίες ποὺ ἀναφέρονται στὸν Εὐκλείδη δὲ βρίσκουμε καμιά νύξη γιὰ τὴν ἀντίληψη τοῦ ὄντος ὡς ἐνότητα μία καὶ ἀδιάσπαστη. Ἄν ὑπολογίσουμε βέβαια τὴν ἀποσπασματικότητα τῆς παράδοσης καὶ τὰ χάσματα στὶς πληροφορίες μας γιὰ τὴ διδασκαλία τῶν μεγαρικῶν φιλοσόφων, δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ βγάλουμε βιαστικὰ συμπεράσματα. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὁ Εὐκλείδης νὰ εἶχε διατυπώσει ὄντολογικὲς ἀπόψεις ἐπηρεασμένος ἀπὸ τοὺς ἐλεάτες φιλοσόφους¹⁵. Μερικοὶ ὑπαινιγμοὶ στὸ Σοφιστὴ τοῦ Πλάτωνα δι-
 ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
 χαίνουν ἀκόμα τοὺς ἐρευνητές, μολονότι τὶς εἶχε ἀποσημεῖναι ὁ Schleiermacher ἤδη στὶς ἀρχὲς τοῦ περασμένου αἰῶνα¹⁶. Ὡστόσο ἐπειδὴ βρίσκουμε πράγματι μιὰ «θεωρία» τῶν εἰδῶν, θὰ λέγαμε, στὸν Στίλωνα ἢ λίγο πρὶν ἀπ' αὐτόν, πιστεύουμε ὅτι ὁ Εὐκλείδης εἶχε σαφεῖς ὄντολογικὲς θέσεις, παράλληλα μὲ τὶς γνωστὲς σὲ μᾶς γιὰ τὴν ἐνότητα τοῦ ἀγαθοῦ. Μὲ βεβαιότητα πάντως μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ ἀπόψεις γιὰ τὴν ἐνότητα τοῦ ὄντος ἀνάγονται

ἀπασχολεῖ ἐδῶ εἶναι παραπλήσιος καὶ ἐνδεικτικός: 1005b35: *Εἰσὶ δέ τινες...* 1046b29: *εἰσὶ δέ τινες οἳ φασιν...* 1007a20: *ὅλως δ' ἀναιροῦσιν οἱ τοῦτο λέγοντες οὐσίαν καὶ τὸ τί ἦν εἶναι.* 1047a14: *ὥστε οὗτοι οἱ λόγοι ἐξαιροῦσι καὶ κίνησιν καὶ γένεσιν* a20: *διὸ καὶ οὐ μικρόν τι ζητοῦσιν ἀναιρεῖν.*

14. Διογ. Λαέρτ. II 106: *ἐν τῷ ἀγαθῷ ἀπεφαίνεται πολλοῖς ὀνόμασι καλούμενον.* Πβ. VII 161. Cic., *Acad.* II 129: *post Euclides... a quo idem illi Megarici dicti: qui id bonum solum esse dicebant quod esset unum et simile et idem semper.* Πρβλ. Lactantius, *Inst.* 3, 12,9. Οἱ θέσεις αὐτὲς εἶναι γνωστὲς στὴν ἐρευνα. Βλ. Döring 82 ἐπ. τὴ νεώτερη βιβλιογραφία καὶ μιὰ σύντομη ἀναφορὰ στὶς ἐπιδράσεις τῶν μεγαρικῶν αὐτῶν θέσεων.

15. Πρβλ. στὸν Διογ. Λαέρτ. II 106: *οὗτος καὶ τὰ Παρμενίδεια μετεχειρίζετο.* Τί νὰ εἶναι αὐτὰ τὰ Παρμενίδεια; Ὑποθέτουμε δόγματα στὴ γλώσσα τοῦ Διογένη Λαέρτιου, δηλαδὴ τὶς φιλοσοφικὲς θέσεις τοῦ Παρμενίδη.

16. Σοφ. 246c: *οἱ τῶν εἰδῶν φίλοι,* ὑποστηρίζουν πολλοί, παλαιοὶ καὶ νεώτεροι ἐρευνητές, ὅτι ὁ Πλάτων ἐδῶ ἔχει στὸ νοῦ του τὸν Εὐκλείδη καὶ τὴ σχολή του. Πρβλ. καὶ 248 ἐπ. Πρβλ. Schuhl, *Le dominateur des possibles*, Paris 1960.

στην πρώτη γενεὰ τῶν διαδόχων τοῦ Εὐκλείδη καὶ ἀσφαλῶς πρὶν ἀπὸ τὸ 330 π.Χ., ἀφοῦ ὁ Ἀριστοτέλης τὶς ἀντικρούει στὸ Γ' βιβλίο τῶν *Μετὰ τὰ Φυσικά*.

Ἡ ἀντίληψη τῶν Μεγαρικῶν, εἰδικὰ βέβαια τοῦ Εὐκλείδη, ὅπως εἶδαμε, γιὰ τὴ φύση τοῦ ἀγαθοῦ μένει ἔξω ἀπὸ τὸ πλαίσιο τῶν ἀντιθέσεων ἀνάμεσα στὸν Ἀριστοτέλη καὶ στοὺς Μεγαρικοὺς. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀνέπτυξε πρὸς ἄλλες κατευθύνσεις τὴν ἠθικὴ του φιλοσοφία. Οἱ λειψὲς πληροφορίες γιὰ τὴν ἠθικὴ τῶν Μεγαρικῶν καὶ τὴ μεταφυσικὴ τοῦ ἀγαθοῦ μαρτυροῦν τὶς ἐπιδράσεις ποὺ δέχτηκαν, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἐλεατικὴ ὄντολογία καὶ τὴ σωκρατικὴ ἀρετολογία. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀσκεῖ κριτικὴ καὶ στὶς δύο αὐτὲς κατευθύνσεις, ἀλλὰ δὲν κάνει λόγο γιὰ τοὺς Μεγαρικοὺς.

3

β) Τὸ δεύτερο σημεῖο τῶν γνωσιοθεωρητικῶν ἀντιθέσεων τοῦ Ἀριστοτέλη πρὸς τοὺς φιλοσόφους τῆς μεγαρικῆς σχολῆς ἀφορᾷ τὴν ἀντίκρουση ὀρισμένων «νομιναλιστικῶν» ἀντιλήψεων, ποὺ πρέσβευαν μερικοὶ μόνο ἀπὸ τοὺς Μεγαρικοὺς καὶ κυρίως ὁ Στίλπων καὶ ὁ κύκλος του. Οἱ ἀντιλήψεις αὐτὲς φαίνεται ὥστόσο ὅτι εἶχαν διατυπωθεῖ στὸς κόλπους τῆς μεγαρικῆς σχολῆς πρὶν ἀπὸ τὸν Στίλωνα. Οἱ νομιναλιστικὲς ἀπόψεις τῶν Μεγαρικῶν εἶναι συνάρτηση τῶν γνωσιοθεωρητικῶν θέσεων, ποὺ ἀναπτύξαμε στὶς προηγούμενες σελίδες. Στὴν προσπάθεια τοὺς δηλαδὴ νὰ διαφυλάξουν τὴν ἐνότητα τοῦ ὄντος ἔφθασαν ὡς τὸ νομιναλισμό. Στοὺς δοξογράφους ὑπάρχει κάποια σύγχυση στὴν ἀπόδοση τῶν ἀπόψεων αὐτῶν: ἄλλοτε ἀνάγουν τὶς ἀντιλήψεις αὐτὲς γενικὰ στοὺς Μεγαρικοὺς (Σιμπλίκιος)¹⁷, ἄλλοτε στοὺς Ἐρετριεῖς καὶ συγκεκριμένα στὸν Μενέδημο (Ἰωάννης Φιλόπονος)¹⁸, πράγμα ποὺ εἶναι βέβαια λάθος, γιὰτὶ δὲν ἦταν δυνατόν νὰ ἀπαντήσῃ ὁ Ἀριστοτέλης στοὺς φιλοσόφους μιᾶς σχολῆς, ποὺ δὲν ὑπῆρχε, ὅσο ζοῦσε ἐκεῖνος! Ὁ Πλούταρχος ὅμως ἀποκαθιστᾷ τὰ πράγματα καὶ προσγράφει τὴν περίφημη ἀποφθεγματικὴ φράση *ἕτερον ἐτέρῳ μὴ κατηγορεῖσθαι* στὸν Στίλωνα¹⁹. Ἡ φράση αὐτὴ ἐγίνε ἀρχὴ καὶ βάση τοῦ νομιναλισμοῦ τῶν Μεγαρικῶν. Φαίνεται ὅμως ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Στίλπων δέχτηκε ἔντονες ἐπιδράσεις ἀπὸ τοὺς Κυνικοὺς, ποὺ μᾶλλον προηγήθηκαν στὴ νομιναλιστικὴ ἀντίληψη τῶν πραγμάτων μὲ τὴν ἀμφισβήτηση τῆς ὀρθότητος τῶν ὀνομάτων.

Ὁ Πλούταρχος ἀποτελεῖ τὴν ἀρχαιότερη πηγὴ μας σχετικὰ μὲ τὶς

17. *Εἰς Φυσ.* I 180,13 ἐπ. *Καὶ οἱ Μεγαρικοὶ κληθέντες φιλόσοφοι...*

18. *Εἰς Φυσ.* I 49,18 ἐπ. ὡς *Μενέδημος ὁ Ἐρετριεύς*. Βλ. διεξοδικὰ Βασ. Α. Κύρκος, ὁ.π. 148 ἐπ.

19. *Πρὸς Κολώτ.* 22. Πρβλ. *Διογ. Λαέρτ.* II 119. Κύρκος, ὁ.π., 145 ἐπ.

νομιναλιστικές απόψεις του Στίλωνα (*Πρὸς Κολώτην* 22) ...λέγοντος (sc. τοῦ Στίλωνα) ἕτερον ἑτέρον μὴ κατηγορεῖσθαι... (23) οὐ μὴν ἀλλὰ τὸ ἐπὶ τοῦ Στίλωνα τοιοῦτόν ἐστιν· εἰ περὶ ἵππου τὸ τρέχειν κατηγοροῦμεν, οὐ φησιν ταῦτόν τῳ περὶ οὗ κατηγορεῖται τὸ κατηγορούμενον, ἀλλ' ἕτερον²⁰. Ὅπως εἶδαμε στὸ πρῶτο μέρος τῆς ἔρευνας, οἱ Μεγαρικοὶ ἀπέφευγαν νὰ κατηγορήσουν ἓνα κατηγορούμενο σ' ἓνα ὑποκείμενο, γιὰ νὰ μὴ διασπάσουν τὴν ὄντολογικὴ του ἐνότητα. Ἐνα βῆμα πιὸ πέρα ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τοὺς ἔφερε στὴν περίεργη θέση νὰ ἀρνοῦνται καὶ τὸ συνδετικὸ ρῆμα ἐστὶ (εἶναι), ἐπειδὴ τώρα εἶχαν τὸ φόβο ὅτι τὸ ὑποκείμενο ταυτίζεται μὲ τοὺς χαρακτηρισμοὺς-κατηγορούμενα: ἂν στὸ ἴδιο ὑποκείμενο κατηγοροῦνται διαφορετικὰ κατηγορούμενα, τότε τὸ ὑποκείμενο αὐτὸ ἀλλοιώνεται, δὲν εἶναι πιά τὸ ἴδιο μὲ τὸν ἑαυτό του. Αὐτὸ φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ Σιμπλίκιου, ποὺ ἀποδίδει τὶς ἀντιλήψεις αὐτὲς γενικὰ στοὺς Μεγαρικούς: *Διὰ δὲ τὴν περὶ ταῦτα ἄγνοιαν καὶ οἱ Μεγαρικοὶ κληθέντες φιλόσοφοι, λαβόντες ὡς ἐναργῆ πρότασιν ὅτι ὢν οἱ λόγοι ἕτεροι, ταῦτα ἕτερά ἐστι, καὶ ὅτι τὰ ἕτερα κεχώρισται ἀλλήλων, ἐδόκουν δεικνύναι αὐτὸν αὐτοῦ κεχωρισμένον ἕκαστον*²¹.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀντιμετώπισε τὶς ἀντιλήψεις αὐτὲς τῶν μεγαρικῶν φιλοσόφων στὰ *Μετὰ τὰ Φυσικά* καὶ στὴν *Φυσικὴν Ἀκρόασιν*²². Στὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ ἔργα αὐτὰ εἶδαμε τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ ἀντιτάσσει γιὰ νὰ ἀντικρούσει τὶς ἀπόψεις τῶν Μεγαρικῶν. Στὸ δεύτερο ἔργο (*Φυσικὴ*) δὲν ἔχουμε καὶ δῶ ρητὴ ἀναφορὰ στοὺς Μεγαρικούς, περίεργο ἀσφαλῶς γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη ποὺ ἀναφέρει συνήθως τὶς πηγές του. Ἐμμεσα ὁμως ἀπὸ τοὺς Σχολιαστὲς καὶ πάλι μαθαίνουμε ποιοὶ κρύβονται κάτω ἀπὸ τὴν αἰνιγματικὴ ἔκφραση: οἱ δὲ τὴν λέξιν μετερρῶμιζον, ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὐ λευκός ἐστίν ἀλλὰ λελεύκωται οὐδὲ βαδίζων ἐστίν ἀλλὰ βαδίζει, ἵνα μὴ ποτε τὸ ἐστὶ προσάπτοντες πολλὰ εἶναι ποιῶσι τὸ ἓν, ὡς μοναχῶς λεγομένου τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ὄντος²³.

Ἀπόψεις νομιναλιστικὲς εἶχαν καὶ οἱ Κυνικοί, δηλαδή ὁ Ἀντισθένης, ἀλλὰ ὁ Ἀριστοτέλης ἀντιμετωπίζει ρητὰ τὸν Ἀντισθένη καὶ ἀνατρέπει τὶς ἀπόψεις του²⁴. Ἔτσι τὰ πράγματα γίνονται πειστικότερα γιὰ μᾶς: καὶ στὴ *Φυσικὴ* ὁ Ἀριστοτέλης ἀντιμετωπίζει τοὺς Μεγαρικούς. Μιὰ φαινομενικὴ

20. Πρβλ. R. Westmans, *Plutarch gegen Kolotes*, «Acta Philos. Fennica» 7 (1955), 73 ἐπ. Döring 154-55. Ἡ ἐρμηνεία ποὺ δίνει ὁ Döring στὴ μαρτυρία αὐτὴ τοῦ Πλουτάρχου —ἀμφισβητεῖ δηλαδή τὴν αὐθεντικότητά της καὶ δὲν τὴν προσγράφει στὸν Στίλωνα— δὲ μὲ βρίσκει καθόλου σύμφωνο. Ἀλλωστε δὲ φέρνει καὶ κανένα ἐπιχείρημα.

21. *Εἰς Φυσ.* 120,12-16 (D). Πρβλ. Döring 155.

22. *Μεταφ.* Γ4 καὶ *Φυσ.* Α2, 185b28 ἐπ.

23. *Φυσ.*, ὁ.π. Τὸ σημεῖο αὐτὸ τὸ πρόσεξαν οἱ Σχολιαστὲς: Σιμπλ. *Εἰς Φυσ.* I 2,93: τινὲς δὲ εἰς ῥήματα μετέπλαττον τὰ κατηγορούμενα, καὶ Ἰω. Φιλόπονος *Εἰς Φυσ.* 49,18. Βλ. πιὸ κάτω σημ. 25.

υσκολία δημιουργεῖ ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννου Φιλόπονου, ποὺ ἀποδίδει τὴν περικοπὴ τῆς *Φυσικῆς* στὸν Μενέδημο τὸν Ἐρετριέα, μαθητὴ τοῦ Στίλωνα καὶ ἐνθερμο ὁπαδὸ γενικὰ τῆς μεγαρικῆς σχολῆς²⁵. Ἀλλὰ βέβαια ρισκώμαστε μπροστὰ σὲ μιὰ σύγχυση τῶν πηγῶν, ἀπὸ ὅπου ἀντλεῖ ὁ Σχολιαστὴς· σὲ καμιά περίπτωση δὲν μπορούσε ὁ Ἀριστοτέλης νὰ ἐννοεῖ τὸν Μενέδημο, γιατί ὁ φιλόσοφος τῆς Ἐρέτριας, ὅταν πέθανε ὁ Ἀριστοτέλης δὲν εἶχε ἀρχίσει ἀκόμα νὰ σπουδάζει τὴ φιλοσοφία²⁶. Ὁ Μενέδημος εἶχε πράγματι παρόμοιες ἀπόψεις, ὅπως μαρτυροῦν οἱ πηγές μας — καὶ ὁ Ἰωάννης Φιλόπονος δικαιολογημένα ἀναφέρει τὸν Μενέδημο, δὲν κάνει ὅμως τὴ διευκρίνιση ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν μπορούσε νὰ ἀναφέρεται στὸν Ἐρετριέα φιλόσοφο, ἀλλὰ στοὺς «δασκάλους» του, τοὺς Μεγαρικοὺς. Καὶ στὴν περίπτωση, λοιπόν, αὐτὴ ὁ Ἀριστοτέλης ἀντιμετωπίζει γνωσιοθεωρητικὲς θέσεις τῶν Μεγαρικῶν.

Μολονότι οἱ νομιναλιστικὲς ἀπόψεις ποὺ εἶδαμε ἀποδίδονται ἀπὸ τοὺς δοξογράφους στὸν Στίλωνα καὶ στὸν κύκλο του (π.χ. στὸν Μενέδημο ἀπὸ τὴν Ἐρέτρια), ὥστόσο οἱ ἀντιλήψεις αὐτὲς πρέπει νὰ ἦταν πεποίθηση τῶν μεγαρικῶν φιλοσόφων γενικὰ. Ὁ Στίλπων βέβαια ὑπῆρξε στὴν ἐποχὴ τοῦ προσωπικότητα μὲ ἀδιαμφισβήτητο κύρος καὶ πανελλήνια φήμη²⁷ καὶ γι' αὐτὸ «μονοπώλησε» τὶς γνωσιοθεωρητικὲς θέσεις τῆς μεγαρικῆς σχολῆς στὴ μνήμη τῶν μεταγενέστερων. Αὐτὸ συμβαίνει πάντοτε σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, ἰδίως ὅταν δὲν ὑπάρχουν ἄλλα συγκρίσιμα μεγέθη. Ἡ ἐρευνα ὅμως στρέφεται στὴν ἐξέταση καὶ τὴν ἐρμηνεία τοῦ ὅλου, δηλαδή τῆς πνευματικῆς κληρονομίας μιᾶς φιλοσοφικῆς σχολῆς. Γι' αὐτὸ ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε δίκαιο, ὅταν λέγει πάντοτε οἱ Μεγαρικοὶ, προκειμένου γιὰ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς μεγαρικῆς σχολῆς²⁸.

4

γ') Τὸ τρίτο καὶ σημαντικότερο σημεῖο τῶν γνωσιοθεωρητικῶν ἀντι-

24. *Μεταφ.* Δ 29, 1024b 29έπ., καὶ H3, 1043b 23έπ.: οἱ Ἀντισθένειοι εἶναι οἱ Κυνικοί: Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ξέρει αὐτὸ τὸν ὄρο. Πρβλ. Fernanda Decleva Caizzi, *Antisthenis Fragmenta*, Milano 1966, σ. 40-41, ἀπόσπ. 47A καὶ 47B. Βλ. ἀκόμα τὸ ἀπόσπ. 50B, ὅπου ἐκφράζονται ἐπίσης σαφεῖς «νομιναλιστικὲς» θέσεις.

25. *Εἰς Φυσ.* I 49,18 (Vitelli): Οἱ δὲ τὴν λέξιν μετερρόθιζον ὡς Μενέδημος ὁ Ἐρετριεύς. Βλ. ἀναλυτικὰ Βασ. Α. Κύρκος, ὁ.π., 166.

26. Βλ. Κύρκος, ὁ.π. 171 έπ.

27. Διογ. Λαέρτ. II 113: τοσοῦτον δ' εὐρεσιολογία καὶ σοφιστεία προῆγε τοὺς ἄλλους ὥστε μικροῦ δεῆσαι πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα ἀφορῶσαν εἰς αὐτὸν μεγαλίσαι. Βλ. Schmid, ὁ.π.

28. Ὁ W. K. C. Gauthrie, *A History of Greek Philosophy*, 3, Cambridge 1969, σελ. 500, λέγει χαρακτηριστικὰ ὅτι οἱ Μεγαρικοὶ ἀναγνωρίστηκαν ὡς σχολὲς πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη (*Μεταφ.* H4, 1046b29).

θέσεων ανάμεσα στον Ἀριστοτέλη και στους φιλοσόφους τῆς μεγαρικῆς σχολῆς συνίσταται στὴ διαφορετικὴ ἀντίληψη τοῦ δίδυμου τῶν ἐννοιῶν *δύναμις* καὶ *ἐνέργεια*. Ἡ περίπτωση αὐτὴ εἶναι ἡ σημαντικότερη γιὰ δύο λόγους: (α) γιατί εἶναι ἡ μοναδικὴ φορὰ ποὺ ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρεται ρητὰ στους Μεγαρικούς, θεωρεῖ ἐπομένως ὅτι τὸ θέμα αὐτὸ ἔχει πολὺ μεγάλη σημασία, καὶ δὲν ἀρκεῖται νὰ τὸ ἐντάξει στὶς «δόξεις» τῶν προγενέστερων μὲ τὴν ἔκφραση: *εἰσὶ δὲ τινές, οἳ φασί...* Αὐτὸ πράγματι ἔχει γιὰ τὸ φιλοσοφικὸ τοῦ σύστημα καίρια σημασία, ὅπως θὰ δοῦμε, καὶ (β) ἀπὸ τὴν ἔκταση τοῦ κειμένου ποὺ ἀφιερώνει στὴν ἀντίκρουση καὶ στὴν ἀναίρεση τῆς γνώμης τῶν φιλοσόφων αὐτῶν. Στὸ βαθμὸ μάλιστα ποὺ μπορούμε νὰ παρακολουθήσουμε τὴν ἱστορία τῆς μεγαρικῆς σχολῆς, τὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς ἀντίθεσης τοῦ Σταγίριτη μὲ τοὺς Μεγαρικούς εἶναι τὸ μόνο ποὺ «ἐπιβίωσε» στους κόλπους τῆς σχολῆς αὐτῆς καὶ ἀπέκτησε προεκτάσεις ὄντολογικὲς καὶ κυρίως λογικὲς, καὶ πέρασε ἐντονότερα στους μεταγενέστερους Στωικούς (Κικέρωνα, Πλούταρχο) ὡς τοὺς Σχολιαστὲς. Ἀλλὰ καὶ στους νεώτερους ἐρευνητές, ὅπως θὰ δοῦμε, ἔφερε σύγχυση καὶ ἀμηχανία²⁹.

Τὴ μόνη ρητὴ ἀναφορά, λοιπόν, τοῦ Ἀριστοτέλη στους Μεγαρικούς, ὅπως εἶπαμε ἤδη, τὴ βρίσκουμε στὸ 3ο κεφ. τοῦ ὄγδοου βιβλίου τῶν «*Μεταφυσικῶν*» τοῦ (1046 b29κ.) καὶ ἀφορᾷ τὴν ἀντίληψη τῶν ἐννοιῶν *δύναμις* καὶ *ἐνέργεια* καὶ τὴ σύμφυτη μ' αὐτὲς ἔννοια τῆς *κινήσεως*. Μερικοὶ νεώτεροι ἐρευνητές βλέπουν τὸ σημεῖο ἀναφορᾶς στὶς ἀκόλουθες ἀράδες τοῦ κειμένου³⁰: *εἰσὶ δὲ τινες οἳ φασιν, οἷον οἱ Μεγαρικοί, ὅταν ἐνεργῇ μόνον δύνασθαι, ὅταν δὲ μὴ ἐνεργῇ οὐ δύνασθαι, οἷον τὸν μὲν οἰκοδομοῦντα οὐ δύνασθαι οἰκοδομεῖν, ἀλλὰ τὸν οἰκοδομοῦντα ὅταν οἰκοδομῇ· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων.* (1046b29-34)³¹. Στὴν πραγματικότητα ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης ἀφιερώνει τρία ὁλόκληρα κεφάλαια (3, 4 καὶ 5 στὸ ὄγδοο βιβλίο τῶν *Μεταφυσικῶν*, ἴσως καὶ τὸ 6), γιὰ νὰ ἀνασκευάσει τὶς θέσεις τῶν Μεγαρικῶν.

29. Ἀντὶ δηλαδὴ νὰ δοῦν τὸ πρόβλημα στὶς διαστάσεις τῶν ἐννοιῶν *δύναμις* - *ἐνέργεια* - *κίνησις* ἀντιπαρέρχονται τὶς βασικότερες αὐτὲς ἔννοιες τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας καὶ στρέφουν τὴν ἐρευνα στὶς ἔννοιες *δυνατὸν* - *ἀδύνατον*. Μόνη ἐξαίρεση ὁ N. Hartmann, *Der megarische und der aristotelische Möglichkeitsbegriff. Ein Beitrag zur Geschichte des ontologischen Modalitätsproblems* (1937): *Kleine Schriften* II, Berlin 1957, σ. 85-100.

30. Αὐτὸ ἀφορᾷ κυρίως τὸν Döring, ἀπόσπ. 130A. Ὁ Döring δὲν πρόσεξε ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης προσπαθεῖ νὰ ἀναιρέσει τὴ γνώμη τῶν Μεγαρικῶν μὲ ἐπανελημμένες ὄντολογικὲς, λογικὲς καὶ μεταφυσικὲς διερευνήσεις τῶν ἐννοιῶν σὲ τρία ὁλόκληρα κεφάλαια τῶν «*Μεταφυσικῶν*» τοῦ. Ἴσως μάλιστα θὰ πρέπει νὰ ἐντάξουμε στὴν ἴδια προβληματικὴ καὶ τὸ 6ο κεφ., τὸ περὶ ἐνεργείας, ὁπότε γίνονται τέσσερα τὰ ἐπίμαχα κεφάλαια. Ὁ N. Hartmann (ὁ.π. 93) περιορίζει τὴ διαμάχη αὐτὴ μόνο στὸ 3ο κεφάλαιο.

31. Πρβλ. N. Hartmann, ὁ.π. 88.

Πρέπει, λοιπόν, νὰ ὑπολόγιζε πολὺ τὴν ἐπιρροή τῶν φιλοσόφων αὐτῶν³². Ὡστόσο εἶναι ἀπαραίτητο, πρὶν προχωρήσουμε στὴν ἐρμηνεία, νὰ δοῦμε τὸ ἱστορικὸ περίγραμμα τῆς διαμάχης αὐτῆς. Καταρχὴν ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἀναφέρεται σὲ ἕναν συγκεκριμένο μεγαρικὸ φιλόσοφο, μολονότι εἶχε δεχτεῖ ὀξύτατες ἐπιθέσεις, ὅπως εἶδαμε, ἀπὸ ὀρισμένους ἐκπροσώπους τῆς σχολῆς αὐτῆς. Ἡ διατύπωση *οἷον οἱ Μεγαρικοὶ* μᾶς ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ θέσεις αὐτὲς ἦταν γενικὰ ἀποδεκτὲς ἀπὸ τοὺς Μεγαρικοὺς καὶ δὲν εἶχαν συνδεθεῖ μὲ τὸ ὄνομα ἑνὸς ὀρισμένου φιλοσόφου, ὅπως τὶ συνδέει ἡ δοξογραφικὴ παράδοση καὶ δέχονται στὸ σύνολό τους οἱ νεώτεροι ἐρευνητές, δηλαδὴ μὲ τὸν Διόδωρο Κρόνο³³. Ἀντίθετα, πιστεύουμε πὼς ὁ φιλόσοφος αὐτὸς βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὴ διαμάχη τοῦ Ἀριστοτέλη μὲ τοὺς Μεγαρικοὺς, ὅσο ζοῦσε βέβαια ὁ πρῶτος. Δεχόμαστε, λοιπόν, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀντιμετωπίζει στὸ σημεῖο αὐτό, ὅπως καὶ στὰ δύο προηγούμενα ποὺ διερευνήσαμε, ἀπόψεις τῶν Μεγαρικῶν προγενέστερες ἀπὸ τὸν Διόδωρο. Πρέπει δηλαδὴ νὰ ὑποθέσουμε ἐκφρασμένη γνώμη τῶν πρώτων Μεγαρικῶν, τοῦ Εὐκλείδη ἢ τῶν ἄμεσων διαδόχων του, γιὰ τὸ *δύνασθαι* καὶ τὸ *ἐνεργεῖν*, τὴν ὁποία ἡ παράδοση δὲν διέσωσε στὴν πρώτη μορφή της. Ὁ Schuhl πιστεύει ὅτι εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανο νὰ εἶχαν ἀναπτύξει οἱ Μεγαρικοὶ μιὰ τέτοια θεωρία γιὰ τὴ δύναμη καὶ τὴν ἐνέργεια, ὅπως τὴν παρουσιάζει ὁ Ἀριστοτέλης. Μὲ τὸν Schuhl συμφωνεῖ καὶ ὁ K. v. Fritz. Πρόκειται μᾶλλον, πιστεύουν, γιὰ μιὰ ἄποψη ἀντίθετη πρὸς τὴ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στὶς ἐννοίες αὐτὲς καὶ ὄχι γιὰ μιὰ συγκροτημένη θεωρία καὶ μάλιστα μὲ τὴν ἀριστοτελικὴ ὁρολογία³⁴. Θεωροῦμε τὴ γνώμη τῶν δύο μελετητῶν ὡς ἕνα βαθμὸ στὸ σημεῖο αὐτὸ ὀρθή. Θὰ πρέπει ὥστόσο νὰ συμπληρώσουμε ὅτι (α) ἡ ἄποψη τῶν Μεγαρικῶν ἦταν προέκταση τῆς ἐλεατικῆς ὄντολογίας καὶ διεύρυνσή της· ὅπωςδὴποτε ὄχι ἐπανάληψη τῶν ἐλεατικῶν θέσεων, καὶ (β) πρέπει νὰ ἦταν ἄρνηση

32. Αὐτὸ τὸ πρόσεξαν οἱ Σχολιαστὲς, π.χ. ὁ Ἀλέξανδρος Ἀφροδισιεὺς (*Εἰς Μεταφ.* 570, 25-578,12), ποὺ ἀφιερώνει ὀχτὼ σελίδες στὰ Σχόλια γιὰ τὸ ἀντίστοιχο κεφ. τῶν *Μεταφυσικῶν*. Ὁ Döring καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ περιορίζει τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἀλεξάνδρου σὲ πέντε (5) ἀράδες (σ. 39).

33. Ὁ Döring (σ. 133, σημ. 1) ἀναφέρει τὴν πρόσφατη βιβλιογραφία γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ *κυριεύοντος λόγου*. Ὅλοι οἱ μελετητὲς (A. N. Prior, O. Becker, C. Christian, J. Hintikka, R. Blanche, N. Rescher καὶ J. M. Rist) βλέπουν τὴν ἐρμηνεία τοῦ σοφίσματος τοῦ Διωδόρου σὲ σχέση μὲ τὴν ἀριστοτελικὴ θεωρία τοῦ δυνατοῦ, καὶ ὅλοι σχεδὸν προσπαθοῦν νὰ δώσουν λύσεις μὲ τὴ βοήθεια τῆς σύγχρονης λογιστικῆς. Πιο πειστικὴ θεωροῦμε τὴν ἐρμηνεία τῶν παλαιότερων ἐρμηνευτῶν: E. Zeller, *Über den κυριεύον des Megarikers Diodorus*. Berlin 1882, σελ. 151-159 (= *Kleine Schriften* 1910, σ. 252-262). Πρβλ. N. Hartmann, ὁ.π. 91 ἐπ.

34. Ὁ P.-M. Schuhl στὸ θαυμάσιο βιβλίο του, ποὺ ἀναφέραμε πρὶν. Βλ. καὶ τὴν κριτικὴ τοῦ K. v. Fritz, «*Gnomon*» 34 (1962), 138-152.

τῆς ἐννοίας τοῦ *δυνάμει ὄντος* καὶ ὄχι τοῦ *δυνατοῦ*, τοῦ *ἐνεργείᾳ ὄντος* καὶ ὄχι τῆς *ἐνεργείας*. Ἡ ἄρνηση τῆς *κινήσεως* εἶναι λογικὴ συνέπεια τῆς πρώτης καὶ τῆς δεύτερης θέσης.

Ὁ Εὐσέβιος μᾶς διέσωσε μιὰ σπουδαία μαρτυρία τοῦ Ἀριστοκλῆ γιὰ τὴ φιλοσοφία τῶν Μεγαρικῶν, πολλαπλὰ χρήσιμη: *ὅθεν ἡξίουν οὗτοί γε* (sc. οἱ περὶ Στίλπωνα καὶ τοὺς Μεγαρικοὺς) *τὸ ὄν εἶναι καὶ τὸ ἕτερον μὴ εἶναι μηδὲ γεννᾶσθαι τι μηδὲ φθείρεσθαι μηδὲ κινεῖσθαι τὸ παράπαν*³⁵. Ἡ πρώτη ἐντύπωση εἶναι ὅτι τὸ πρόβλημα στοὺς Μεγαρικοὺς εἶναι ὄντολογικό. Εἶναι βέβαια γνωστὸ ὅτι οἱ Μεγαρικοὶ συνεχίζουν σὲ μιὰ πρώτη φάση τὴν ὄντολογία τῶν Ἐλεατῶν καὶ ἀργότερα τὴ διευρύνουν. Ἡ δεύτερη ἐντύπωσή μας ξεκινάει ἀπὸ τὴν ἄρνηση ποὺ συναρτᾶται μὲ τὸ ἐννοιολογικὸ τρίπτυχο *μηδὲ γεννᾶσθαι - μηδὲ φθείρεσθαι - μηδὲ κινεῖσθαι*. Τὸ τρίπτυχο αὐτὸ πάλι δένεται μὲ τὸ (ἐλεατικῆς καταγωγῆς) ὄντολογικὸ δίπτυχο: *τὸ ὄν ἐν εἶναι καὶ τὸ ἕτερον [= μὴ ὄν] μὴ εἶναι*.

Τὸ ἐρώτημα εἶναι, πῶς μπορούμε νὰ συνδέσουμε τὶς ἀριστοτελικὲς ἐννοιες *δύναμις - ἐνέργεια* μὲ τὴ μαρτυρία αὐτή; Ἡ ἐρευνα βλέπει σήμερα, ὅπως εἶπαμε ἀμέσως πρὶν, στὴν ἀναφορά τοῦ Ἀριστοτέλη (*Μεταφ.* H4, 1046b29 κ.έ.) μιὰ παλαιότερη θεωρία τῶν Μεγαρικῶν γιὰ τὸ *δυνατὸν* ἢ ὅπωςδήποτε γιὰ μιὰ γνώμη ἀντίθετη πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴ θεωρία γιὰ τὶς ἐννοιες *δύναμις* καὶ *ἐνέργεια*³⁶. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει τοὺς Μεγαρικοὺς χωριστὰ καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοὺς Ἐλεάτες· αὐτὸ σημαίνει ὅτι θεωροῦσε τὶς ἀπόψεις τοὺς ὄχι σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ἐλεατικὴ ὄντολογία. Πράγματι, οἱ Μεγαρικοὶ ἐπέτυχαν νὰ συνδέσουν τὴ λογικὴ μὲ τὴν ὄντολογία καὶ τὴ σύνδεση αὐτὴ τὴ διεύρυναν μὲ τὴ σωκρατικὴ διαλεκτικὴ. Ὁ Ἀριστοτέλης, λοιπόν, σωστὰ βλέπει μιὰ «θεωρία» τῶν Μεγαρικῶν γιὰ τὸ δύνασθαι καὶ τὸ ἐνεργεῖν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοὺς Ἐλεάτες καὶ τὴ θεωρεῖ βασικὰ ἀντίθετη πρὸς τὶς δικές του ἀπόψεις καὶ ἐπικίνδυνη. Οἱ Μεγαρικοὶ, στὴν προσπάθειά τους νὰ διαφυλάξουν τὴν ἐνότητα τοῦ ὄντος, ἀρνήθηκαν τὴ γένεση, τὴ φθορὰ καὶ τὴν κίνηση, βασικότατες ἐννοιες τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας. Ἡ διαφορὰ, λοιπόν, τοῦ Ἀριστοτέλη μὲ τοὺς φιλοσόφους τῆς μεγαρικῆς σχολῆς εἶναι βαθύτερη καὶ οὐσιαστικότερη ἀπὸ ὅσο μᾶς ἀφήνουν νὰ δοῦμε οἱ δοξογραφικὲς μαρτυρίες. Τὰ κείμενα τοῦ φιλοσόφου καὶ οἱ Σχολιαστὲς εἶναι τελικὰ ὁ καλύτερος ὁδηγός³⁷.

Οἱ Μεγαρικοὶ ἰσχυρίζονταν, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι δὲν μπορούμε νὰ μιῶμε γιὰ δυνατότητα ἑνὸς πράγματος, παρὰ μόνο γιὰ τὴν πραγματικό-

35. Πρβλ. Zeller II 1,261 δὲν συνδέει τὴν πληροφορία αὐτὴ μὲ τὴν ἄρνηση τῶν ἐννοιῶν *δυνάμει ὄν - ἐνεργείᾳ ὄν - κίνησις*.

36. Ὁ.π., σελ. 9.

37. Ἀλέξ. Ἀφροδ., *Μεταφ.* 570,20-572,39.

τητα, δηλαδή δυνατό είναι τὸ πραγματικό. Αὐτὸ ὅμως σημαίνει ὅτι ἄρνοῦν-
ταν τὴν ἔννοια τοῦ *δυνάμει ὄντος*, καὶ δέχονταν μόνο τὸ *ἐνεργείᾳ ὄν*, ταῦτι-
σαν ἐπομένως τὶς δύο ἔννοιες *δύναμις* καὶ *ἐνέργεια*: *ἐκεῖνοι δ' οἱ λόγοι* (sc.
τῶν Μεγαρικῶν) *δύναμιν καὶ ἐνέργειαν ταῦτὸ ποιοῦσιν*, διὸ οὐ μικρόν τι ζη-
τοῦσιν ἀναιρεῖν³⁸. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ τοὺς διαλογισμοὺς
τοῦ φιλοσόφου ὅχι ὅμως μὲ μεγάλη εὐκολία: «Ὡστε πάντοτε αὐτὸ ποὺ
ἔχει σταθεῖ θὰ στέκεται (γιατὶ δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ καθίσει) καὶ αὐτὸ
τοῦ κάθεται πάντοτε θὰ κάθεται, γιατὶ δὲν μπορεῖ νὰ σηκωθεῖ, καὶ αὐτὸ
τοῦ δὲν μπορεῖ νὰ σηκωθεῖ δὲν πρόκειται νὰ σηκωθεῖ, θὰ κάθεται λοιπὸν
πάντοτε. Αὐτὰ ὅμως εἶναι πράγματα ἄτοπα, γιατὶ βλέπουμε ὅτι καὶ αὐτὸς
ποὺ κάθεται σηκώνεται καὶ αὐτὸς ποὺ σηκώνεται ξανακάθεται»³⁹.

Ἡ ἀποδοχὴ τῆς γνωσιοθεωρητικῆς αὐτῆς θέσης τῶν Μεγαρικῶν, ἢ
ἔστω ἢ ἀγνόησή της, θὰ κλόνιζε τὰ θεμέλια τῆς ἀριστοτελικῆς ἀλλὰ καὶ
τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἐπειδὴ ἀναιρεῖ ἀκριβῶς τὴ θεμελιώδη ἔννοια
τῆς *κινήσεως*, ἐπομένως καὶ τὴν ἔννοια τῆς *γενέσεως*: *ὥστε οὗτοι οἱ λόγοι*
ἐξαιροῦσι καὶ κίνησιν καὶ γένεσιν (1047a 18). Μ' αὐτὸ ὁ Ἀριστοτέλης λέγει φα-
νερά, πόσο ἐπικίνδυνα ἦταν τὰ σοφίσματα (= *λόγοι*) τῶν Μεγαρικῶν. Οἱ
ἀντιλήψεις τους γιὰ τὸ *δύνασθαι* καὶ *ἐνεργεῖν* ἔχουν προεκτάσεις γενικό-
τερα καταλυτικές, ἀφοῦ ἐπιδιώκουν νὰ ἀνατρέψουν πολὺ σημαντικές κατα-
κτήσεις τῆς φιλοσοφίας, τὶς ἔννοιες τῆς *γενέσεως* καὶ τῆς *κινήσεως*.⁴⁰

Στὸ ἴδιο κεφάλαιο (3) τῶν *Μεταφυσικῶν* ὁ Ἀριστοτέλης προεκτείνει τὴ
συζήτηση καὶ τὶς ἀντιρρήσεις του στὴν ἔννοια τοῦ δυνατοῦ καὶ φαίνεται
πράγματι ἡ προβληματικὴ νὰ διχάζεται: ἡ ἀρχικὴ ἀντίρρηση σκόπευε στὴν

38. *Μεταφ.* Θ3, 1047a19: *οἱ λόγοι*, δηλ. τὰ σοφίσματα (τῶν Μεγαρικῶν) στὴ «γλώσ-
σα» τοῦ Ἀριστοτέλη. Γιὰ τὶς ἔννοιες *δύναμις* καὶ *ἐνέργεια* καὶ τὴ σημασία τους στὸ φι-
λοσοφικὸ σύστημα τοῦ Ἀριστοτέλη, βλ. τὴ βασικὴ μονογραφία τοῦ J. Stammelch, *Dynamis*
und Energeia, Meisenheim/Gl. 1959. Μιὰ σύντομη ἐκθεσὶς τοῦ περιεχομένου τῶν ἔννοιων
αὐτῶν βλ. ἐπίσης στὸν N. Hartmann, ὁ.π., 94 ἐπ.

39. Ἀλεξ. Ἀφροδ., ὁ.π. 572,16-20, Ὁ Ἀριστοτέλης μολονότι γνωρίζει βέβαια τὶς
ἐπιδράσεις τῶν Ἐλεατῶν στὴ σκέψη τῶν Μεγαρικῶν, ὡστόσο δὲν κάνει τὴν παραμικρὴ
νύξη γι' αὐτό· ἀντίθετα, καὶ «παρὰ προσδοκίαν» θὰ λέγαμε, συσχετίζει τὶς θέσεις τῶν Με-
γαρικῶν γιὰ τὴν ἄρνηση τῆς *δυνάμεως* καὶ τῆς *ἐνεργείας* καὶ τῆς σύμφυτης ἐννοίας τῆς
κινήσεως, ὅχι μὲ τοὺς Ἐλεάτες ἀλλὰ μὲ τὸν ὑποκειμενισμό τοῦ Πρωταγόρα. Ὅσο ξέρω,
τὴ συσχέτιση αὐτὴ δὲν τὴν εἶδαν οἱ νεώτεροι ἐρευνητές, τὴν πρόσεξαν ὅμως οἱ Σχολια-
στὲς (Ἀλέξ. Ἀφροδ., ὁ.π. 571,31). Βλ. ὅμως Γ. Ἀλατζόγλου-Θέμελη, *Πάντων χρημάτων*
μέτρον ἄνθρωπος, Ἀθήνα 1976, σελ. 84 ἐπ.

40. N. Hartmann 86. Καὶ ὁ Πλάτων εἶχε ἤδη κατακρίνει τὴν ἄρνηση τῆς *κινήσεως*
ἀπὸ τοὺς Μεγαρικούς: *Σοφ.* 249a: (τὸ παντελῶς ὄν) *ἀκίνητον ἐστὸς εἶναι... ἀκίνητον*
τὸ παράπαν ἐστάναι. Πρβλ. Zeller II 1,257. Τὸ ὅτι ἐξάλλου καὶ ὁ Πλάτων γνωρίζει τὶς
ἀπόψεις τῶν Μεγαρικῶν γιὰ τὴν κίνηση σημαίνει ὅτι αὐτὲς ἀνήκουν στὴν πρώτη ἢ του-
λάχιστον στὴ δεύτερη γενιὰ τῆς Μεγαρικῆς σχολῆς. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπομένως ἀντι-
κρούει θέσεις ποὺ ἀνήκουν ἤδη στὴν παράδοση τῆς σχολῆς αὐτῆς.

αντίκρουση τῆς γνώμης τῶν Μεγαρικῶν γιὰ τὸ δύνασθαι (δύναμις) καὶ τὸ ἐνεργεῖν (ἐνέργεια)· ἡ ἀνάπτυξη τῆς προβληματικῆς ἔδειξε ὅτι ἀφετηρία τῶν σκέψεων τοῦ φιλοσόφου ἦταν ἡ ἔννοια τοῦ *δυνάμει ὄντος* καὶ τοῦ *ἐνεργείᾳ ὄντος*⁴¹. Συνδέει τὶς ἔννοιες αὐτὲς μὲ τὴν κίνηση, ὅπως εἶναι φυσικὸ (1046a14 καὶ 33) καὶ μόνο στὸ 4ο κεφάλαιο ἐξειδικεύει τὴ συζήτηση γιὰ τὸ *δυνατὸν* καὶ τὸ *ἀδύνατον*⁴². Ὁ Ἀριστοτέλης στὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν ἀντικρούει μιὰ γνωσιοθεωρητικὴ θέση τῶν Μεγαρικῶν, γιὰτὶ δὲν ἔχουμε κανένα στοιχεῖο γιὰ παρόμοια θέση στοὺς πρώτους Μεγαρικούς. Τὸ ἐπιχείρημα ὅτι στὴ συζήτηση γιὰ τὶς ἔννοιες *δύναμις* - *ἐνέργεια* - *κίνησις* ὁ Ἀριστοτέλης παρεμβάλλει τὸ *δυνατὸν* - *ἀδύνατον*, γιὰ νὰ ἀντικρούσει ἐκφρασμένη γνώμη τῶν Μεγαρικῶν γιὰ τὶς δεύτερες αὐτὲς ἔννοιες, εἶναι ἐντελῶς αὐθαίρετο. Καμιὰ μαρτυρία δὲν συνηγορεῖ ὑπὲρ αὐτοῦ⁴³. Βέβαιον εἶναι πάντως ὅτι ἡ ἴδια γνωσιοθεωρητικὴ θέση γιὰ τὸ *δυνατὸν* ἀργότερα, μὲ τὸν Διόδωρο Κρόνον καὶ τὸ μαθητὴ του Φαίδωνα, γίνεται περισσότερο λογικὴ, στενεύει δηλαδὴ τὸ γνωσιοθεωρητικὸ τῆς πλάτος καὶ διευρύνεται τὸ λογικὸ τῆς βάθος.

Οἱ νεώτεροι ἐρευνητὲς ἐπιμένουν νὰ βλέπουν στὸ ἐπίμαχο 3ο κεφ. τοῦ ὄγδοου βιβλίου τῶν *Μεταφυσικῶν* μιὰ ἀνοιχτὴ διαμάχη τοῦ Ἀριστοτέλη μὲ τὸν Διόδωρο Κρόνον⁴⁴. Θεωροῦμε ἓνα παρόμοιο ἐνδεχόμενο ἐντελῶς ἔξω ἀπὸ τὰ πράγματα. Κατ'ἀρχὴν ἀποκλείεται ἀπὸ ἀνυπέρβλητες χρονολογικὲς δυσκολίες· ὁ Διόδωρος ἦταν τουλάχιστον μιὰ γενεὰ νεώτερος ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ἀποκλείουμε νὰ ἀνέλαβε τὴν ὑπεράσπιση τῶν μεγαρικῶν θέσεων ὅσο ζοῦσε ὁ Ἀριστοτέλης⁴⁵. Ὁ Ἀλέξανδρος Ἀφροδισιεὺς εἶδε σωστὰ τὶς συσχετίσεις αὐτές: *Μεγαρικούς λέγει ἂν τοὺς περὶ Εὐκλείδην*. Τὶς γνωσιοθεωρητικὲς θέσεις τῆς πρώτης καὶ τῆς δεύτερης γενεᾶς τῶν Μεγαρικῶν ἀντιμετωπίζει ὁ Ἀριστοτέλης στὰ ἔργα του· ὁ Διόδωρος ἀνήκει στὴν τρίτη γενεὰ τῶν Μεγαρικῶν (ἀκμὴ περ. 300 π.Χ.), γι' αὐτὸ δὲν μποροῦμε νὰ τὸν ἐντάξουμε στοὺς Μεγαρικούς ποὺ ἐννοεῖ ὁ

41. Πρβλ. Hartenstein 206.

42. Δὲν εἶναι βέβαια ἡ μοναδικὴ θέση, ὅπου ὁ Ἀριστοτέλης ἀναπτύσσει τὴν ἔννοια αὐτή. Σὲ πολλὰ ἔργα του καὶ μὲ διάφορες ἐκδοχὲς ἐπανέρχεται στὸ θέμα, γιὰ νὰ διαπιστώσει καὶ σ' αὐτὴ τὴν ἔννοια τὸ «πολλαχῶς λέγεται», π.χ. *Ρητ.* B19,139a8 ἐπ. *Ἀναλ. πρ.* A13 32 a18 ἐπ. Πρβλ. N. Hartmann 90, v. Fritz 140.

43. Αὐτὴ εἶναι ἡ συλλογιστικὴ τοῦ K. v. Fritz στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς κριτικῆς (;) του στὸ βιβλίον τοῦ P.- M. Schuhl («Gnomon» 64/1962). Αὐτὸ ποὺ εἶναι τὸ ζητούμενον λαμβάνεται ὡς προϋπόθεση.

44. Βλ. σημ. 33.

45. Ἡ γνώμη τοῦ K. v. Fritz (ὁ.π. 147), —ὅτι δηλ. οἱ λογικὲς καὶ μαθηματικὲς ιδιοφυεῖς ἐκδηλώνονται πολὺ νωρίς, καὶ ἐπειδὴ ἓνα τέτοιο φυσικὸ προικισμὸ διέθετε ὁ Διόδωρος Κρόνος, ἄρα ὁ *κυριεύων λόγος* εἶναι ἀπάντηση στὸν Ἀριστοτέλη ἐνὸς ζοῦσε—, δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σοβαρὸ ἐπιχείρημα.

Ἀριστοτέλης (οἶον οἱ Μεγαρικοί). Θεωροῦμε, ἀντίθετα, πολὺ πιθανὴ τὴν ἀπάντηση τοῦ Διόδωρου Κρόνου στὶς θέσεις τοῦ Ἀριστοτέλη, ὅταν ὁμως αὐτὸς ὁ τελευταῖος δὲν ζοῦσε πιά. Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει ὥστόσο νὰ γίνουν ὀρισμένες διευκρινίσεις: ὁ Διόδωρος Κρόνος μὲ τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ *κυριεύοντος λόγου* δὲν ἀπαντᾷ μόνο στὸ 3ο κεφ. τοῦ ὄγδου βιβλίου τῶν *Μεταφυσικῶν*, ἀλλὰ κυρίως στὸ 9ο τοῦ *Περὶ Ἑρμηνείας*, ὅπως ὀρθὰ πιστεύει ὁ Schuhl⁴⁶. Ἀπάντηση στὶς θέσεις τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὶς ἔννοιες *δύναμις*, *ἐνέργεια* καὶ *κίνησις*, ὅπως διατυπώνονται στὸ 8ο βιβλίο τῶν *Μεταφυσικῶν*, δίνει ὁ Διόδωρος μὲ τὴ «λογικὴ» κατασκευὴ τοῦ *περὶ τῶν ἀμερῶν σωμάτων*⁴⁷.

Ὁ Διόδωρος συνεχίζει χωρὶς ἀμφιβολία τὴν παράδοση τῆς μεγαρικῆς σχολῆς· ἡ λογικὴ κατασκευὴ γιὰ τὰ *ἀμερῇ σώματα* προϋποθέτει τὴν ἄρνηση τῆς *κινήσεως*, πράγμα ποὺ τὸ εἶδαν σωστὰ οἱ δοξογράφοι, συγκεκριμένα ὁ Σέξτος Ἐμπειρικός: *καὶ πρῶτον οὐκ ἔσται κίνησις, ὥς ὁ Διόδωρος ἐδίδασκε τῶν ἀμερῶν ἐπόμενος τόπων τε καὶ σωμάτων. Τὸ γὰρ ἐν τῷ πρώτῳ τόπῳ περιεχόμενον ἀμερὲς σῶμα οὐ κινεῖται*⁴⁸. Τὸ ὅτι, λοιπόν, ὁ Διόδωρος μὲ τὴν διδασκαλία τοῦ εἶχε στόχο τὴ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὴν κίνησις καὶ ὅτι συνεχίζει τὴν παράδοση τῶν Μεγαρικῶν γίνεται ἐμφανέστερο ἀπὸ μιὰ ἄλλη μαρτυρία, ποὺ μᾶς πληροφορεῖ με σαφήνεια γιὰ τὴ σχέση τοῦ Διόδωρου πρὸς τὴν παράδοση τῆς μεγαρικῆς σχολῆς, ἀλλὰ καὶ τὶς προσωπικὲς ἀπόψεις τοῦ γιὰ τὴν κίνησις: *οὐκ ἄρα κινεῖται τι, τῷ δὲ μηδὲν κινεῖσθαι τὸ μηδὲν φθείρεσθαι ἀκολουθεῖ*⁴⁹. Ὁ Διόδωρος μάλιστα συστηματοποιεῖ τὴν ἀντίθεση τῶν Μεγαρικῶν πρὸς τὴν ἔννοια τῆς *κινήσεως* καί, ὅπως παρατήρησε ἤδη ὁ Ed. Zeller, προτείνει τέσσερις ἀποδείξεις, γιὰ νὰ ὑποστηρίξει τὶς θέσεις τοῦ αὐτέος, ὅσες τουλάχιστον μᾶς διέσωσε ἡ παράδοση⁵⁰. Στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ δύο μόνο ἐπιχειρήματα καὶ ἔχει δίκαιο ὁ Döring, ὅταν βλέπει στὸ πρῶτο ἀπλῶς τρεῖς διαφορετικὲς γραφές ἢ πα-

46. Πρβλ. καὶ v. Fritz, ὁ.π. 146, O. Becker, *Zur Rekonstruktion des «Kyrieon Logos» des Diodoros Kronos*, στὸν τιμ. τόμο: *Erkenntnis und Verantwortung* γιὰ τὸν Th. Litt (1960), σ. 250-263. Κλασικὴ καὶ ἀναντικατάστατη παραμένει ἡ ἐργασία τοῦ Ed. Zeller γιὰ τὸν *κυριεύοντα λόγον* τοῦ Διόδωρου Κρόνου (βλ. σημ. 33). Πρβλ. N. Hartmann, ὁ.π., 91 ἐπ.

47. Βλ. Zeller, *Geschichte* II/1,267. Οἱ νεώτεροι ἐρευνητές, ὅσο ξέρω, ἀγνοοῦν τοὺς συσχετισμοὺς αὐτοὺς.

48. *Μαθημ.* X 142-143. Γιὰ τὴ θεωρία ἢ καλύτερα λογικὴ κατασκευὴ *περὶ τῶν ἀμερῶν σωμάτων* τοῦ Διόδωρου, βλ. D. J. Furley, *Two Studies in the Greek Atomists*, Princeton 1967, 131 ἐπ.

49. *Μαθημ.* X 309-312. Ἦδη ὁ ἐκφραστικὸς τρόπος τοῦ Σέξτου βρίσκεται κοντὰ στὴ μαρτυρία τοῦ Ἀριστοκλῆ ποὺ εἶδαμε πιὸ πάνω, ἐνδεικτικὸ τῆς ἱστορικῆς συνέχειας: *Εὐ. προπ.* XIV 17,1: *...μηδὲ γεννᾶσθαι τι μηδὲ φθείρεσθαι μηδὲ κινεῖσθαι τὸ παρὰπαν.*

50. Ὁ.π., II 1,266-67. Πρβλ. Döring 129 κ.έ.

ραλλαγές⁵¹. Δεν εξυπηρετεί βέβαια κανένα σκοπό να επαναλάβουμε εδώ τις γνωστές αυτές θέσεις του Διόδωρου. Πρέπει όμως να έχουμε υπόψη μας, όταν μιλάμε για το φιλόσοφο αυτόν, ότι οι αντιρρήσεις του είναι λογικές κατασκευές και όχι γνωσιοθεωρητικές θέσεις, και ακόμα λιγότερη σχέση έχουν με τη φυσική φιλοσοφία⁵².

Τέλος, η άποψη του Διόδωρου για μια κίνηση στο παρελθόν (*κεκινεῖσθαι*) και η άρνηση της κίνησης στο παρόν (*κινεῖσθαι*) εξακολουθεί να θεωρείται ένα *παράδοξον*⁵³. Μόνο μια λογική εξήγηση θα μπορούσαμε να υποθέσουμε, ότι πρόκειται δηλαδή για λογικές προτάσεις (*ἀξιώματα*), που αναγκαστικά συνδέονται με το παρελθόν και δεν μπορούν να αναφέρονται στο παρόν. Αυτή η έρμηνεία παραμένει όμως μια υπόθεση. Βέβαιο πρέπει, αντίθετα, να θεωρήσουμε, πώς και το μεγαρικό αυτό «παράδοξο» στόχο του έχει την άριστοτελική θεωρία για την κίνηση.

ARISTOTELES UND DIE MEGARIKER ERKENNTNIS-ONTOLOGISCHE GEGENSÄTZE

Zusammenfassung

Die Einwände des Aristoteles gegen die Erkenntnislehre der megarischen Schule lassen sich wohl auf folgende drei Gesichtspunkte zusammenfassen:

1. Auf den Gesichtspunkt der Möglichkeit der Erkenntnis selbst (Fr. 27 D.). Damit hängt die Frage nach dem Sinn des Seienden als Gegenstand der Erkenntnis zusammen: So behaupten die Anhänger Stilpons und die Megariker, daß das Seiende eins ist und daß das Nichtseiende (: ἕτερον) nicht existiert [Eus., *Pr. Ev.* XIV 17,1 (Döring 27)]. In den Werken des Aristoteles finden wir zwar keine konkrete Aussage über diese Ansicht, aus einer Stelle der *Metaphysik* (Γ 4, 1007a 20) jedoch läßt sich mit einiger Sicherheit erschliessen, daß er die megarische Auffassung des Seienden kannte: ὅλως δ' ἀναιροῦσιν οἱ τοῦτο λέγοντες οὐσίαν καὶ τὸ τί ἦν εἶναι. Mit dem Wort τοῦτο meint er wohl die gleich vorher dargelegte Ansicht, daß die Prädikate, die über ein Subjekt ausgesagt werden, ein *συμβεβηκός*

51. Σ. 129.

52. Βλ. Döring 129: η θεωρία του Διόδωρου για τα άμερη σώματα παρέσυρε τους δοξογράφους και τον κατέταξαν στους φυσικούς, δηλαδή στους ατομικούς φιλοσόφους.

53. Βλ. Döring 131. Τις πληροφορίες άντλοῦμε από τον Σέξτο Εμπειρικό (*Μαθημ.* X 99-100). Για την κίνηση κατ' επικράτειαν και την κίνηση κατ' εἰλικρίνειαν, που συνδέονται βασικά πάλι με την άρνηση της κινήσης, βλ. Zeller II 1,268. Πρβλ. Döring, ό.π.

sein und daß das Subjekt selbst im Grunde genommen immer eins sei (Γ 4, 1007a 10-15). Nun wissen wir, daß die Megariker eine solche These vertreten haben, d.h. ἕτερον ἑτέρῳ μὴ κατηγορεῖσθαι. Nach dem Bericht des Simplikios (*Phys.* I, 2,91) sind sie auf diese These angelangt, weil sie "das Eins nicht in Vielen zerbrechen" wollten. Um diesen ontologischen Irrtum der Megariker aufzuheben, widmete Aristoteles das 4. Kapitel des dritten Buches seiner *Metaphysik* (Γ 4, 1005b 35-1009a 5, bes. bis auf 1008a 4). Inzwischen widerlegt Aristoteles auch die bekannte Auffassung der Kyniker bzw. des Antisthenes über das Seiende. Daß er sich aber in der Fortsetzung mit den Megarikern auseinandersetzt, beweist uns die Tatsache, daß nur sie, wie uns Plutarch berichtet (*Kol.* 22), eine solche These über das Seiende aufgestellt hatten.

2. Der zweite Gesichtspunkt, in dem sich der Gegensatz des Aristoteles zu den Megarikern ausdrückt, schließt die nominalistischen Vorstellungen ein, denen Stilpon und seine Anhänger folgen. Dieser Gesichtspunkt steht im engen Zusammenhang mit dem ersten, aus dem er mit Notwendigkeit entspringt. Zu diesem Schluß läßt uns die doxographische Überlieferung (Simplikios und Johannes Philoponos) kommen. Aristoteles hat die nominalistischen Auffassungen der Megariker hauptsächlich in seiner *Physik* widerlegt (A 2, 185b 25f.): οἱ δὲ τὴν λέξιν μετερρύθμιζον... ἵνα μὴ ποτὲ τὸ ἐστὶ προσάπτοντας πολλὰ εἶναι ποιῶσι τὸ ἐν κτλ. Die Philosophen, die das Wort μετερρύθμιζον sind uns aus den Scholien des Johannes Philoponos bekannt, der die genannte Ansicht auf einen Schüler Stilpons, auf Menedemos von Eretria zurückführt, was aus chronologischen Gründen nicht richtig sein kann (vgl. B. A. Kyrkos, *Menedemos und die Eretrische Schule*, Athen 1980, 171 f.). Philoponos hat wohl seine Quellen verwirrt. Wie wir oben gesehen haben, diese Auffassung wird Stilpon zugeschrieben und ist der Schlussfolgerungen seiner ontologischen Lehre.

3. Den dritten und bedeutendsten Gesichtspunkt des Gegensatzes zwischen Aristoteles und den Megarikern stellt die verschiedene Auffassung der Begriffe δύναμις und ἐνέργεια dar, d.h. der Begriffe δυνάμει ὄν und nicht δυνατόν bzw. ἐνεργείᾳ ὄν und nicht ἐνέργεια. Den Kern dieser Auffassung bildet zunächst die eleatische Ontologie, die hier nicht einfach wiederholt, sondern eher erweitert wird. Außerdem spricht Aristoteles dieses Mal direkt von den Megarikern (*Met.* H 4, 1046b 29-34): Im achten Buch seiner *Metaphysik* widmet er drei Kapiteln (3., 4. und 5., vielleicht auch das 6.), um diese Auffassung zu widerlegen. In diesem Zusammenhang sagt Aristoteles, daß die Megariker das Mögliche mit dem Wirklichen identifizierten, d.h. daß sie δύναμις und ἐνέργεια als eins auffaßten. Eine solche Annahme würde aber den ganzen aristotelischen Konzept von Be-

wegung in Frage stellen, was Aristoteles auch begriffen hatte: ὥστε οὗτοι οἱ λόγοι (d.h. die Behauptungen bzw. die σοφίσματα der Megariker) ἐξαιροῦσι καὶ κίνησιν καὶ γένεσιν (*Met.* Θ 3, 1047a 18). So verstehen auch die Scholiasten des Aristoteles diese Stelle, während die neueren Forscher darin einen Streit des Aristoteles mit Diodorus Kronos sehen, was allerdings nicht stimmen kann, da Diodorus viel jünger als Aristoteles war und darüberhinaus die Lehre der älteren Megariker fortsetzte, indem er die ἀμερῇ σώματα, die Verneinung aller Bewegung, zugrundelegte. Alexander von Aphrodisias hat es schon richtig gesehen (*In Phys.* 572,16-20).

Jannina

B. A. Kyrkos

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

